

ТАРИХ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ТАРИХЫ

Ерте империяның тарихшылары

ДӘРИСТІҢ ЖОСПАРЫ:

1. Ерте империяның тарихшылары
2. Антикалық мәдениеттің құлдыраған сәтінде
3. Антикалық тарихи сана мен тарихи баяндау

Дәрістің маңызды идеялары: Марцеллиннің еңбектерінің өзегі – мемлекет, жалғыз мақсаты — ақиқат. Антикалық тарихнама өткен оқиғалар болашақ үшін сабақ ретінде түсіндірілді. Ежелгі Грекия мен Ежелгі Рим тарихнамасының құрылуы, қалыптасуы және дамуы орта ғасырларда тарихтың одан әрі дамуы үшін негіз болды. Орта ғасырлардағы тарихтың дамуы христиандық идеологиямен тығыз байланысты болды.

Римдіктер тарихты үздіксіз процесс ретінде қабылдады. Сауатты римдіктер қала мен мемлекет ұзақ, ғасырлап өмір сүру керек деп санады. Олар Тағдырдың еркімен Римге қарапайым мемлекеттен қуатты және ұлы мемлекетке айналу көзделген деген пікірде болды.

Дәрістің негізгі цитаталары:

«Белгісіз нәрсе ұлы болып көрінеді» - «Все неизвестное принимается за великое» (Корнелий Тацит)

«...кез-келген соғыста келесі, ең жоғары дәрежеде әділетсіз заң әрекет етеді: сәттілік әркім өзіне-өзі жазады, ал бақытсыздық үшін кінәсін бір-біріне жүктейді» (Корнелий Тацит) - Ведь во всякой войне неизменно действует следующий, в высшей степени несправедливый закон: удачу каждый приписывает себе, а вину за несчастья возлагают на одного (Корнелий Тацит).

Ерте империяның тарихшылары

Тит Ливийдің ізбасарларының ешқайсысы оның еңбегін қайта жасауға тырыспады. Римдіктер тарихқа деген қызығушылықты жоғалтпаса да, жалпы оның шеңбері тарылды. Бұл көбінесе империялық Римдегі саяси жағдайдың ерекшеліктерімен байланысты болды. Б.з.б. I ғасырда Принципатты қолдамаған тарихи шығармалар билік тарапынан қолдау көрмегендіктен, оның ішінде аз шығармалар ғана сақталып қалды.

Өз ойларын, еш тосқауылсыз тарихты жазу қиын және қауіпсіз болып есептелінді. Өз замандастарына Тиберия басқару дәуірінің тарихшысы - Корд Кремуция үлкен әсер қалдырды. Ол республикалықтардың соңғы өкілдері Брут пен Кассияның даңқын шығаруына байланысты өзіне-өзі қол жұмсауға мәжбүр болды, ал оның шығармасы көпшілік алдында өртеп жіберілді.

Осындай жағдайда Юлий-Клавдиев (Веллей Патеркул) билеуші әулетінің құрметіне ресми тарихты жазу, ежелгі оқиғалар туралы хабарлау (Курций Руф Квинт, «Ұлы Александрдың жорықтары туралы» кітабы) немесе тарихи күлкілі әңгімелер (анекдоттар) жинау (Валерия Максимнің «Хан әрекеттері мен сөздерінің тоғыз кітабы») ғана жазу мүмкін еді.

ПУБЛИЙ КОРНЕЛИЙ ТАЦИТ (шамамен 55 —120жж.) 96 жж. тиран Домицианның өлімінен кейін, «жаман билеушілердің» дәуірі біткенде, өз шығармаларын жаза бастады. Зиялылар отбасынан шыққан Тацит, риторика салаларында кең танымда білім алды. Өзінің жастық шағында ол әйгілі оратор болған. Тацит Азияның римдік провинциясында аудармашының, консулдың жұмысын атқарды.

Тациттің басты тарихи еңбектері — «Тарих» (105—111; 14 кітаптан құрылған, бірақ 1—4 және 5 басы ғана сақталып қалды) және Августтың өлімінен (14) Домицианның өліміне дейінгі, кейінгі Рим империясының өткені туралы баяндайтын «Анналар» (111ж. кейін, 16 кітаптың ішінен 1—6 және 11—16 кітабі сақталып қалды) сияқты еңбектері бар.

Тациттің шығармаларына мемлекеттегі болып жатқан оқиғаларға пессимистік көзқарас тән. Бұл оны Тацитке үлкен әсер еткен Саллюстия шығармаларымен жақындастырады.

Предателей презирают даже те, кому они сослужили службу

Публий Корнелий Тацит

Тациттің ойы бойынша тарихты sine ira et studio – ашусыз, әділ принцип негізінде жазу керек. Мұндай ұстаным Тациттің әділдікке деген құмарлығының, ұмтылысының көрінісі болар.

Тацит көптеген оқиғалардың куәсі болды. Тацитке тарихшы ретінде император маңындағы мемлекеттік қызмет үшін және оның отандастары Нерон және Домициан сияқты императорлардың қылмысына жол бергендері үшін өзін кінәлі сезінгендей.

Тациттің пікірінше, еркіндік егер билік бір адамның қолында болса әрқашан қауіп төндіреді. Қоғамның трагедиясы императорлық билік пен еркіндік бір бірімен үйлеспейтінінде болды. Тациттің ойынша, тарихшы, өткен уақыттың қылмыстарының қаншалықты ұят екендігін шынайы және әділ жазу керек. Сол арқылы ұрпақтарға тәлімгерлік етіп, оларды адал болуға тәрбиелеу керек деп санады. Бұл ретте тирандарға қорықпай қарсы шыққан саны аз азаматтардың ерлігінің даңқын шығару халықтың міндеті екендігін атап өтті.

Мұндай көрініс «Тарих» пен «Анналар» еңбектерінде мәліметтерді саралауға өзіндік әсерін тигізді. Тацит мемлекетте жылдар бойы болып жатқан оқиғалар туралы жазды. Бірақ тарихшы барлық оқиғаларды тіркеуге тырыспады, ал мәліметтерді мұқият іріктеп алды. Басты назарын Римнің өзіне - император алаңына, іскер басына, сенатқа аударды.

Тарихтағы басты орынды Тацит жеке тұлғаларға, тарих барысын анықтайтын адамдарға берді. Ең алдымен, бұл билікте тұрған адамдарға қатысты болды. **Өзінің шығармаларында билеушілердің істері мен сөздерінің қалай сәйкес келетінін көрсетті. Іс жүзінде, олардың істері әділетсіз, ал сөздері құр бос сөз болды. Бұрынғы уақыттармен салыстырғанда, мемлекетті басқарудағы даналық та, адамгершілік негіздерді де жоғалғанын мәлімдеді.** Римдіктердің сол кездегі және өткен кездегі ақаулары басқа халықтардың, атап айтқанда қатал және батыл германдықтардың («Германия» трактатында) адамгершілік пен тәртіптеріне қарсы қою кезінде айқын көрінді.

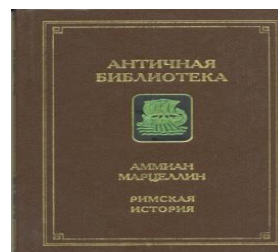
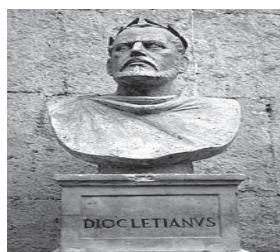
Тарихшы оқиғалардың сыртқы ағымдарын ғана емес, олардың мәні мен себептерін де білуге тырысты. Тацит заңсыздық пен құлдықтың себептерін түсіндіруде өзінің ізашарлары - Саллюстий мен Ливийдің ізімен жүрді. Азаматтық рух пен қоғамдық моральді байлық жойды; ал ашкөздік, сотқарлық көсемдерді де, халықты да бұзды.

Тацит тарихшы ретінде Рим билігінің құрылымындағы мұндай өзгерістерді көрсе де, сол елдің азаматы ретінде ол бұған келісе алмады.

Барлығы тек адами күшке тәуелді бола ма? Тациттің мәтіндерінде **құдайлар адамдардың өміріне оларға марапат пен бақыт беру үшін емес, оларды жазалау үшін араласады.** Тацит бақ пен тағдырдың адамның өміріне жасайтын әсері түсініксіз деп санады.

Тарих Тациттің баяндауында драманың сипаттарына ие болды. Мәтіндегі маңызды орынды портреттердің, рухтары жоғары және төмен адамдардың, императорлардың, интригандардың, оппозиционерлердің мінез-құлқының бейнелері алды. Тациттің жазған Тарихы тарихи тұлғалардың қақтығысы сияқты болды. Сонымен қатар Тацит өз кейіпкерлерін сырттай, олардың жағымсыз жақтарын немесе ізгілікті істеріне бақылап отырғандай көрінеді. Адамдардың мінезі — Тацит үшін де, оның ізашарлары үшін де өзгермейтін нәрсе ретінде көрсетілді. Олар әртүрлі жағдайларда ашылды. Болашақ қылмыскер тек соңғы уақытқа дейін өзінің шынайы бейнесін жасырды. Кейіпкерлердің іс-әрекеттері күдіктілік, қатыгездік, билікке ұмтылу сияқты мінездерден тікелей көрініс тапты.

Антикалық мәдениеттің құлдыраған сәтінде

Рим тарихнамасының соңғы ірі өкілі — АММИАН МАРЦЕЛЛИН (шамамен 330 — 400 жж.) деп есептелінеді. Марцеллин Диоклетиан негізін қалаған Доминат дәуірінде, Рим мемлекетінің аумағында жаңа қауымдастықтар қалыптаса бастаған кейінгі империя кезінде жазды. Рим тарихының әр кездегі факторы герман тайпалары болды. Мемлекеттегі христиандық діннің рөлі күшейді. Бұған қарамастан, Ежелгі Римнің пұтқа табынушылық рухы әлі жойылмаған еді.

Шығу тегі бойынша грек болған Марцеллин Юлиан патшаның парсыларға қарсы жорығында рим әскерінде қызмет атқарған. Ол көп саяхаттады. Марцеллин Рим әскерінде қызмет етті және император Юлианның жорықтарына қатысты. Ол көп саяхаттады, ал 380-ші жж. Римде орналасып, сонда «Әрекеттер» деп аталатын тарихи шығарма жазды.

Марцеллин Сенаттан білім алған римдіктер тобына жақын болды. Ол Юлианның жеке тұлғасы мен қызметін жоғары бағалады. Ол Римнің тарихын ежелгі салт-дәстүрмен, дәстүрлі құндылықтармен, тілімен құрметтеді.

Марцеллин Тациттің «Тарихын» (31 кітаптың ішінде біздің күнімізге дейін тек 353—378 жж. оқиғаларының сипаттамасымен 14—31 жетті) үлгі ретінде алып, оны Нерва патшасының басқару басынан — 96 жж. жалғастырды. Императорлардың хронологиялық тәртіппен құрылған тарихы әртүрлі шегіністермен, ғылыми экскурсиялармен біріктірілді. Марцеллиннің тарихы әлі күнге дейін Мәңгілік қаланың айналасында, бірақ тарихшының қызығушылығын көрші аумақтар да тартады. Ол бүкіл әлем бойынша шашыраған провинциялардағы оқиғалар туралы әңгімелер жазды.

Марцеллиннің еңбектерінің өзегі - жеке тұлға емес, Империя, Рим ұйымын және грек білімдігін үйлестіретін мемлекет болып табылады. Ол Рим империясын түрлі халықтар мен тайпалардан құрылған жер деп санады. Оның тарихында римдіктердің өркениеттілігіне қарсы тұратын жаңа кейіпкерлер — варварлар алдыңғы орынға шығады. Марцеллиннің барлық әңгімелерінің соңы Валента патшаның Адрианонополь кезіндегі шайқаста қаза табуымен аяқталады.

Марцеллиннің «Әрекеттер» деген кітабында Рим, тарихшының айтуынша, оның барлық жалғандықтары мен кемшіліктеріне қарамастан, адамзат өмір сүргенін тоқтатпағанынша бар болады деп есептеді. Романдандырылған грек Марцеллин жойылған Республиканы сағынғанын жасырмай айтады. Марцеллин үшін Кейінгі империя құлдырау алдында, жетілу және жедел кәрілік сияқты жағдайларды бастан кешірді. Алайда, оның алдағы өлімі туралы сөз қозғалған жоқ.

Марцеллин, оның ізашарлары сияқты, билік басында тұрған жеке тұлғалардың адамгершілік құндылықтарының жойылуы Рим мемлекетінің әлсіреуінің себептерінің бірі болды деп түсіндіруге тырысты.

«Тарихшының жалғыз мақсаты — ақиқат. Бұл өсиетпен өкшелей жүру ой еркіндігінің шектеулі болғандықтан, айрықша қиын болды» деген Марцеллиннің сөзіне қарағанда, ол өзінің қауіпсіздігі тұрғысынан қазіргі заманғы оқиғаларды сипаттау қажеттігіне күмән келтірді.

Аммиан Марцеллин өзін пұтқа табынушы эллиннің орнында сезінді. Неоплатонизмнің жақтаушысы, тарихшы діни мәселелерде өте шыдамды болды. Марцеллин — ұлы рим тарихшыларының саңлақтар тобының соңғысы болып келеді. Ол Рим империясының мәдениетінде христиан дініне байланысты әлем мен тарихты көру және түсіндірудің жаңа жолдары пайда болған кезеңінде еңбек етті.

Антикалық тарихи сана мен тарихи баяндау

Антикалық дәуірдің тарихи санасының ерекшелігі неде?

Қазіргі заманғы адамды тарихи процеске антикалық авторлардың көзқарасы қызықтырды. Жаңа еуропалық мәдениеттің адам санасы жеке индивидтің, қоғамның немесе табиғаттың тарихын дамыту және өзгерту жолы ретінде қабылдады. Антикалық тарихи сана өткенді даму процесі ретінде қабылдаудан жат болды. Тарих бір-бірінен мүлдем ерекшеленбейтін оқиғалар мен құбылыстардың жиынтығы ретінде қарастырылды.

Тарих қайталанатын біртектес оқиғалар тізбегі ретінде көрінді. Тарихты антикалық түсіну үшін дәстүрге, ата-бабалардың мұраға деген көзқарасы тән болды. Кез келген өзгерістер заттардың бар тәртібінің өзгеруін білдіреді және теріс мағынаға ие болады. Тарихшының міндеті ізашарларының баяндауларының мағынасын сақтап қалуда болды. Антикалық тарихшылардың жаңашылдығы - ізашарлар қозғамаған оқиғалар мен фактілерді жариялау болып табылды.

Қоғамның сапалы күйі өзгермелі деп бағаланды. Оның қозғалмауы және циклдік қабылдауға жатпағаны қазіргі заманғы зерттеушілерге қорытынды жасауға мүмкіндіктер берді. Сонымен қатар, олар антикалық тарихнаманың алғаш рет өткен қоғам мен жеке тұлға үшін маңыздылығын түсіндіріп, жеткізе алғанын

мойындады. Бұл тарих білімнің үрдісі мен саласы ретінде антикалық мәдениеттің өнімі деп айтуға мүмкіндік береді.

Ежелгі тарихшылардың оқиғалардың өзара байланысына көзқарасы ерекше болды. Олардың шығармалары өткен дәуірдің біртұтас бейнесіне қосылмай, әр түрлі ақпаратқа мол болып келеді. Жекелеген оқиғалардың барысы мен себептерін қалпына келтіре отырып, антикалық тарихшылар оларға ұтымды түсініктемелер тапты. Оларды әлеуметтік немесе мәдени өмірдің терең процестері қызықтырмады.

Антикалық зерттеушілер мораль және этика категорияларында қандай да бір оқиғалардың мәнін сипаттады, олардың адами мінез-құлқы саласындағы себептерін іздеді. Рақымшылдық пен көргенсіздік, жетістіктер мен қателіктер, тиістіге еру мен одан тиісінше ауытқу категориялары арқылы тарихтың барысын болжады. Сондықтан, антикалық тарихнамада саяси көшбасшылардың — көсемдердің, билеушілердің, қолбасшылардың -бейнелері маңызды орын алуы кездейсоқ емес еді. Олардың мінез-құлқылары, жеке қасиеттері қоғамның әл-ауқатымен, күйреуімен, оқиғалар мен адамдардың тағдырларымен айтарлықтай дәрежеде байланысты болды. Антикалық тарихшы өткенді риясыз зерттеуші емес, бірінші орында ол мораль таратушы болды. Ол оқиғалардан оның замандастары үшін пайдалы және ғибраталарлық мағынаны іздеді. Антикалық тарихнама тарихи қайраткерлердің портреттерінде лайықты еліктеуге тұрарлық мінез-құлқы үлгілерін шығарды, я олардан адам аулақ болу және қорқу керектігін көрсететін жаман және жағымсыз қасиеттердің мысалдарын көрсетті. Антикалық тарихнама өткен оқиғалар болашақ үшін сабақ ретінде түсіндіріледі. Антикалық тарихнама ғылыми зерттеудің нысаны емес, моральдық-ағартушылық әдебиет жанры деп есептеуге болады.

Ұсынылған ресурстардың тізімі:

1. Барг, М. А. Эпохи и идеи : Становление историзма / М. А. Барг. — М., 1987.
2. Барг, М. А. Категории и методы исторической науки / М. А. Барг. — М., 1984.
3. Бессмертный Ю. А. Метод // Человек в мире чувств : Очерки по истории частной жизни в Европе и некоторых странах Азии до начала нового времени / под ред. Ю. Л. Бессмертного. М., 2000. С. 23.
4. Биск, И. История исторической мысли в новое время / И. Биск. — Иваново, 1983.
5. Блок М. Апология истории. М., 1983
6. Бычков, С. П. Введение в отечественную историографию XX в. / С. П. Бычков, В. П. Корзун. — Омск, 2001.
7. Гутнова, Е. В. Историография истории средних веков / Е. В. Гутнова. — М., 1985.
8. Историография истории нового времени стран Европы и Америки / под ред. И. П. Дементьева. — М., 1990.
9. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки / под ред. И. П. Дементьева, А. И. Патрушева. — М., 2000.
10. Историческая наука и историческое сознание / под ред. Б. Г. Могильницкого. — Томск, 2000.
11. Ковальченко, И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. — М., 1987.
12. Коллингвуд, Р. Дж. Идея истории ; Автобиография / Р. Дж. Коллингвуд. — М., 1980.
13. Косминский, Е. А. Историография средних веков : V в. — середина XIX в. / Е. А. Косминский. — М., 1963.
14. Кроче, Б. Теория и история историографии / Б. Кроче. — М., 1998.
15. Lovejoy A. O. The Great Chain of Being : A Study of the History of an Idea. Cambridge (Mass.), 1936.
16. Могильницкий, Б. Г. История исторической мысли XX в. Вып. I—II / Б. Г. Могильницкий. — Томск, 2001—2003.
17. Насонов, А. Н. История русского летописания XI — начала XVIII в. / А. Н. Насонов. — М., 1969.
18. Немировский, А. И. У истоков исторической мысли / А. И. Немировский. — Воронеж, 1979.
19. Портреты историков : Время и судьбы. В 2 т. / под ред. Г. Н. Севостьянова, Л. Т. Мильской. — М., 2000.
20. Про, А. Двенадцать уроков по истории / А. Про. — М., 2000.
21. Румянцева, М. Ф. Теория истории / М. Ф. Румянцева. — М., 2002.
22. Савельева, И. М. История и время : В поисках утраченного / И. М. Савельева, А. В. Полетаев. — М., 1997.
23. Тош, Дж. Стремление к истине : Как овладеть мастерством историка / Дж. Тош. — М., 2000.
24. Шапиро, А. Л. Историография с древнейших времен по XVIII в. / А. Л. Шапиро. — Л., 1982.

Кітап: Тарих ғылымының тарихы

Дәріс: Ерте империяның тарихшылары

25. Хейзинг Й. Homo ludens : В тени завтрашнего дня. М., 1992.

26. Февр Л. Бой за историю. М., 1991.